

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.2.5>

Volume 1/2 September

2017 p. 44-61

**KAZAK TÜRKÇESİ İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ A SESİYLE BAŞLAYAN
ORTAK FİLLERİN İSTEM AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI**

**COMPARISON OF VALENCY OF KAZAKH TURKISH AND TURKEY TURKISH
COMMON VERBS STARTING WITH A SOUND**

Şeyma GÜRLEYEN¹

ÖZ

Fiilin tanımı farklı biçimlerde birçok defa yapılmıştır. Bu tanımların ortak yönü, fiilin cümledeki öğeleri belirlemesi konusu üzerinde durulmasıdır. Bir başka deyişle cümlede bulunabilecek en fazla öge sayısını cümlelerin yüklemi belirler. En basit haliyle yüklem alabileceği öge sayısı yüklem olan fiilin istemidir. Türkoloji sahasında istem yeni sayılabilecek bir konu olmasına karşın günden güne istem konusundaki çalışmalar artmaktadır. Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi gibi çağdaş Türk lehçelerinde istem konusunda fiil-öge sayısı, istem nöbetleşmeleri (hâl eki nöbetleşmeleri), fiillerin girdiği kategoriye göre istemleri, fiillerdeki çatı değişimlerinin isteme etkileri, anlam-istem ilişkisi odaklı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada öncelikle *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*'nün /a/ sesinde yer alan madde başları taranmış ve bunun sonucunda

¹ Arş. Gör. Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: seymagurleyen@gmail.com

kırk yedi fiil çalışma örneklemini olarak tespit edilmiştir. Bu fiillerin anlam karşılıkları *Büyük Türkçe Sözlük*'ten tespit edilmiştir. Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde tespit edilen ortak fiillere örnek cümleler bulunmuştur. Bu cümlelerde kullanılan hâl ekleri karşılaştırılmıştır. Sonuç kısmında ise örneklemedeki fiiller Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde aynı isteme sahip olanlar, farklı istemi olanlar ve istem konusunda karşılaştırma yapılamayanlar olmak üzere sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstem, Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi

ABSTRACT

Definition of verb has been made many times in different forms. The common denominator of these definitions is the emphasis that the verb determines the elements of a sentence.. In other words, the verb of the sentence determines the maximum possible element number. Basically, element number that can be obtained by the verb is the valency of it. Despite its novelty in Turcology field, researches upon valency are increasing day by day. There are researches within the scope of valency task in modern Turkish dialects such as Turkey Turkish, Kazakh Turkish, Uzbek Turkish, Gagauzian Turkish, Turkmen Turkish and Azerbaijan Turkish which are focusing on verb-element number, valency interchanges (affix interchanges), valencies based on the categories of the verbs, affect of voice variances of the verbs on valency and relationships between semantics and valency. In this research, lexical entries situated in /a/ sound of Kazakh Turkish-Turkey Turkish dictionary were searched at first and consequently forty seven verbs were determined as research samples. Meanings of these verbs were detected in Great Turkish Dictionary. Example sentences for the detected verbs in Kazakh Turkish and Turkey Turkish were found. Affixes used in these sentences were compared. Sample verbs were classified in the result section as the verbs having same valencies, the verbs having different valencies and verbs that were not compared for valencies.

Keywords: Valency, Turkey Turkish, Kazakh Turkish

Giriş

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi, Türkçenin iki farklı lehçesidir ve pek çok ortak özellik barındırırlar. İsim ve fiil kategorilerinin işletim biçimleri, eklerin kelimelerle birleşme şekilleri, sözdiziminin paralelliği bu ortak özelliklerden bazılarıdır. Bunun yanında temel ses denklikleri bilindiği takdirde kelime varlığı açısından da ortaklıkların çokluğu aşikâr bir hal alır. Tüm benzerliklere ve ortaklıklara karşın bu iki lehçenin birbirinden uzak coğrafyalarda bulunması; etkileşimde buldukları dillerin farklı olması gibi etkenler Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi arasındaki farklılıkların zaman içinde artmış olmasının nedenleri arasında sayılabilir. Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi arasında görülen ortaklıkları ve ayrılıkları fiil istemi çerçevesinde nicel olarak ele almaya çalışacağız.

Fiil, İmer vd. tarafından “biçimbilimsel olarak kişi, sayı, zaman, kip, görünüş, olumsuzluk ulamları ile çekilen ulama bağlı olan birimlerden biri. Örn. köküne kip, görünüş ve kişi ekleri eklenmiş olan gel-ebil-ir-im sözcüğünde, gel biçimi bir eylemdir. Geleneksel dilbilim yaklaşımlarında, eylemler bir hareketi belirten sözcükler olarak anlambilimsel özellikleriyle tanımlanırlar.” (İmer vd., 2013: 128) şeklinde, fiilin biçimsel özelliklerine vurgu yapılarak ele alınmıştır. Vardar ise “1. Geleneksel dilbilgisinde, öznenin yaptığı ya da konusu olduğu işi, oluşu, kılışı, vb. öznenin durumunu, varlığını ya da yüklemle özne arasındaki bağıntıyı kişi, sayı, zaman kavramlarını içererek belirten gösterge. 2. Yapısal dilbiliminde, çevresiyle belirlenen, kişi, sayı ve zaman belirtileriyle tanımlanan, dizim kurucu (eylem dizimi) öge. İşlevselci A. Martinet eylemleri zaman, kip ve görünüş kiplikleriyle birleşebilen yüklem işlevli birimler olarak görür.” (Vardar, 2007: 97) tanımıyla fiilin geleneksel ve dilbilimsel tanımını ard arda vermektedir. Bu tanımda yer alan “çevresiyle” ve “dizim kurucu” (eylem dizimi) ifadeleri fiilin bir çevreye sahip olduğuna ve sözdizimi açısından temel nitelik taşıdığına işaret etmektedir. Fiilin çevresinin olması ve dizim kurucu özellik taşıması, fiilin anlam özellikleriyle ilgilidir. Bu nedenle bu ilişki Vardar tarafından şu şekilde açıklanır:

“Çekimli eylem, tümcenin bütün öğelerini kendisine bağımlı kılan ve bunlarla birlikte tümceyi oluşturan yönetici ögedir. Yönetilen bağımlı öğelerse eyleyen ve tümleyen olarak ikiye ayrılır. Tümce çözümlemesinde çekimli eylemin yönetici öge (çekirdek) olarak seçilmesi sonucunda, geleneksel özne-yüklem ikilisinin oluşturduğu çerçeve dışına çıkılarak özne, anlamsal olarak belirlenen ayrıcalıklı yerini yitirir.” (Vardar, 2007: 30).

Diğer bir deyişle öznenin durumu da fiil tarafından belirlenir. İmer, fiilin cümlede belirleyici unsur olduğuna “eylem takımı” tanımında yer verir: “Eylem ve onun çevresinde yer alarak eylemin anlamını tamamlayan özne ve nesneyi kapsayan bütün.” (İmer vd., 2013: 129) Fiilin cümlelerin yöneticisi olduğu bilgisi Yönetim ve Bağlama kuramıyla tam olarak yerini bulur. Bu kuram şu şekilde ifade edilebilir:

“Üretici Dilbilgisi Kuramının dilbilgisinde ilkeler ve değiştirgenlerden kurulu bir üst dizge olarak gören biçimi. İlke bir evrenseldir ve değiştirgen, ilkenin dillere göre değerini belirler. Dilbilgisi, her biri ayrı bir kural dizgesi olan bir dizi modül ve bu modüllerin etkileşimde bulunduğu bileşenlerden oluşur. Aslında, dilbilgisinin bölümlerinden ikisine kuramsal olmayan tabanlarda ‘ayrıcılık’ tanıyan bir adlandırmadır. YB2 ve Chomskyci Dilbilgisi’nin 1993’ten bu yana geliştirilmekte olan biçimi Yetinmecî Çizgi, İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı olarak da adlandırılır.” (İmer vd., 2013: 280).

Bu ifadedeki “değiştirgen”, çalışmamızda “fiil” kavramı ile karşılığını bulur. Rifat da Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisinin bu kısmı hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisinin dördüncü aşaması: Yönetme ve Bağlama Kuramı: 1980 ve sonrası: N. Chomsky dördüncü aşamada Genişletilmiş Standart Kuramda geliştirdiği dilbilgisi örnekçesinin şemasını korur ama bu kez de bileşenlerin iç yapısında değişikliğe gider. Bu dördüncü aşamaya³ da Yönetme ve Bağlama Kuramı (İng. Theory of Government and Binding) adı verilir.”(Rifat, 2013: 78).

Rifat, Tesniere’nin kuramı hakkında şu bilgileri vermektedir:

“L. Tesniere’e göre, her tümce, bir tiyatro oyununa benzer. Tümcedeki yüklem olay örgüsünü gösterir. Bu olaya etken ya da edilgen olarak katılan öğeler eyleyenlerdir (Fr. Actants). Olayın çevresinde yer alanlara ise tümleyenler (Fr. Circonstants) denir. Tümcedeki eyleyenler her zaman ad ya da adın yerini alabilen öğelerdir; tümleyenlerse, her zaman belirteç ya da belirtecin eşdeğerleridir. Eyleyenler ve tümleyenler doğrudan doğruya eyleme bağlıdır. Eyleyenlerin sayısı sınırlıyken, yer, zaman, neden vb’ini belirten tümleyenlerin sayısı sınırsızdır.” (Rifat, 2013: 89)

İstem konusu dilbilimde ve Türkolojide yeni bir kavram ve yeni bir inceleme konusudur. Bu konu yeni olmasının yanı sıra oldukça ilgi gören bir konu olmuştur. İstem terimini Türkiyede ilk kullanan Tahsin Banguoğlu’dur. *Türkçenin Grameri* adlı eserinde “Cümlelerin Üyeleri” bölümünde nesne konusunu anlatırken fiilde istem konusuna değinmiştir.

Muharrem Ergin, istem konusundan bahsetmemekle beraber eşitlik durumu hakkında bilgi verirken: “Eşitlik ekleri ismi fiile bağlayan hal ekleridir. İsmi bağladığı isimler de daha çok fiil isimleri olabilir. Yani ismi fiil kök ve gövdelerine bağlar. Zaten ismin hallerini isteyen

² YB: Yönetme ve Bağlama Kuramı

³ Daha önceki aşamalar hakkında temel bilgiler için bkz: Mehmet Rifat, XX. Yüzyılda Dilbilimi ve Gösterge Bilimi Kuramları: 1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler, 2013, s. 70-78.

fiillerin kök ve gövdeleridir...” (Ergin, 1993: 227) diyerek durum ekleriyle eylemler arasındaki ilişkiye değinmiştir.

Karaca, yalnızca fiillerin değil farklı türde kelimelerin de istemleri olabileceğini “İstem bundan daha kapsamlıdır. Herhangi iki isim de sentaktik (bazen leksik) bir birlik oluştururken sonra gelen isim, önce gelen isimden bir isim halinde bulunmasını isteyebilir.” (Karaca, 2011: 10) sözleriyle ifade etmiştir.

İstem konusu geleneksel dilbilgisinde genellikle geçişlilik/geçişsizlik dışında bir sınıflandırmaya tabi tutulmayan eylemlerin başka açılardan da sınıflandırılmasına olanak sağlamaktadır. Leyla Karahan, “Fiil–Tamlayıcı İlişkisi” adlı makalesinde bu sınıflandırmanın tamlayıcı meselesinden yola çıkılarak yapılabileceğine değinmiştir (Karahan, 1997).

Çağdaş Türk lehçelerinden Gagauz Türkçesinin fiil ve edat istemi (bkz. Arı-Özdemir, 2012), Gagauz Türkçesinde hal eki nöbetleşmeleri üzerine (bkz. Kara, 2011), Azerbaycan Türkçesinin sözdizimsel istemi üzerine (bkz. Çiçekli, 2013), Özbek Türkçesindeki fiillerin Türkiye Türkçesi ile ortaklık gösterenleri üzerine (bkz. Çimen, 2009), Türkmen Türkçesinde fiil istemlerini bir roman örneğinde ele alan (bkz. Uzunboy, 2008), Kazak Türkçesinde fiil istemini kılış, oluş ve durum fiilleri açısından ele alan (bkz. Çetinkaya, 2012) çalışmalar yapılmıştır.

Türkiye Türkçesinde fiillerin durumunu ettirgen çatılar üzerinden inceleyen (bkz. Abdi Golzar, 2015), fiil istemlerini Türkçe kökenli fiiller ve yabancı dillerden Türkçeye geçmiş fiiller bağlamında karşılaştıran (bkz. Atacık, 2008), fiil istemi-anlam değişiklikleri ilişkisini ele alan (bkz. Doğan, 2011; bkz. Aydın Özkan, 2017b) ve Evrensel Dilbilgisi açısından Türkçede istemi araştıran (bkz. Aydın Özkan, 2017a) çalışmalar yapılmıştır.

Bu konu, Türk dili üzerine yapılan araştırmalarda da ayrıca bir önem arz etmektedir. İstem araştırmalarının farklı yönleri bulunabilir. Türkoloji açısından ele alacak olursak;

“İstem konusunun Türkoloji meseleleri içinde incelenmesinin üç yönü bulunmaktadır. Bunlardan birincisi her Türk lehçe veya şivesinin kendi içerisinde fiil istemlerinin belirlenmesi; ikincisi lehçeler arasında fiil istemleri bakımından yapılacak karşılaştırmalar; üçüncüsü de çağdaş Türk lehçeleri ile tarihî Türk lehçe ve şiveleri bakımından yapılacak karşılaştırmalardır.” (Karaca, 2011: 9)

Fiillerin istemleri aynı zamanda anlamla da ilişkilidir. Nitekim Karaca (2011: 19), “... çok istemli fiillerin bunlardan hangisini tercih edeceği hususunu belirleyen bağlamdır, iletişim ortamıdır.” ifadeleriyle bu durumu açıklamaktadır.

“Fiil istemini belirleyen faktörler ‘iletişim ihtiyaçları’ temelinde şunlardır:

1. Fiilin anlamı (leksik-semantik faktör): Fiilin temel anlamı çerçevesinde yeni anlamlar kazanmasında istem önemli bir rol oynamaktadır.
2. İsmın anlamı (leksik-semantik faktör): Bir fiilin hangi isimle birlikte kullanıldığı, istemin ve fiilin anlamının belirlenmesinde önemlidir.
3. Durum ekinin işlev veya anlamı (morfolojik-semantik faktör): Durum eklerin işlev veya anlamları çerçevesinde hangi isme eklendiği ve hangi fiille kullanıldığı anlamın belirlenmesinde önemlidir.
4. Fiilin çatısı (morfolojik-semantik faktör): Fiilin çatısı istemin belirlenmesinde önemli olmakla beraber, temel belirleyici değildir. Ancak lehçeler arası aktarmalarda ‘yalancı eşdeğer kelimeler’ gibi yani bir tür ‘yalancı eşdeğer çatı’ların olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.” (Karaca, 2011: 24-25)

Fiillerin farklı istemlerinin bulunabileceğinden söz edilmişti. Bunun yanı sıra bir fiilin istemi zamanla değişebilmektedir. Bu değişimlerin nedenlerinden ilki olarak isim durum eklerinin işlevinin değişmesi ele alınabilir. Örneğin Orhun Türkçesi döneminde –DA eki hem bulunma hem ayrılma işlevini karşılarken, günümüzde –DA eki bulunma işlevini, -DAn eki ayrılma işlevini üstlenmiştir. Dolayısıyla eski Türkçede yalnızca –DA ekli isteme sahip olan bir fiil günümüzde hem –DA hem de –DAn ekli isteme sahip olur. Fiillerde görülen anlam değişimleri de istem değişikliklerine yol açmaktadır. Fiilin tüm anlamlarının tek bir isteme yüklenmesi halinde fiilin isteminde azalma görülecektir. Bir dilin yabancı dillerle etkileşimi sonucunda istem değişimleri görülebilir. Kazak Türkçesinin de bu bağlamda Rusçadan etkilendiği görülmektedir. Son olarak da bir fiilin yeni anlamları karşılama ihtiyacı meydana geldiğinde isteminde farklılaşma söz konusu olabilir (Karaca, 2011: 25-32).

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden hareketle, araştırmamızda Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki bazı fillerin istemlerini incelemeye çalıştık.

Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Fiillerin İstemleri Bakımından Karşılaştırılması

Çalışmamızda *Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri* adlı eserin /a/ sesi ile başlayan fiiller için örnek cümle bunan madde başlarına yer verdik ve bu fiillerin Türkiye Türkçesindeki anlamlarına denk gelen madde başlarını *Büyük Türkçe Sözlük*'te yer alan cümlelerden örneklendirdik. Fiillerin Kazak Türkçesi ile yazılmış örnek cümlelerdeki durum eki istemleri ile Türkiye Türkçesinde istedikleri durum eklerini karşılaştırmaya çalıştık. Yukarıda verdiğimiz ölçütlere göre belirlediğimiz kırk yedi fiil, bu fiillerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ve örnek cümlelerimiz şu şekildedir:

KAZAK TÜRKCESİ		TÜRKİYE TÜRKCESİ	
Fiil	Örnek cümle	Fiil	Örnek cümle
abala-	<i>Qıstawınıñ janında oturğan altı üydiñ barlıq iyti abalap şığıp edi.</i>	dikkat etmek, gözetmek, farkında olmak	<i>Büyük kardeşler küçükleri gözetir.</i>
	Durum ekli öge bulunmamakta.		-i (Belirtme hali eki)
abırjı-	<i>Endi birjolata abırjıdı. ... aybarlı qolbaşısınan ayrılğan qazaq äskeri qanday abırjısa, jaw jağı sonday ...</i>	şaşırmak	<i>Hastasını muayene ederken başında bulundular mı hele söz söylediler mi eli ayağı dolaşır, ya kalbi bulamaz ya nabzı şaşıır.</i>
	Durum ekli öge bulunmamakta.		-i (Belirtme hali eki)
ağar-	<i>Aq köjiliñ mülde ağarsın. Bir kezde onıñ yüzi ağara bastap, urlanıp ketedi.</i>	beyazlaşmak, ağarmak	<i>☐ Sakalı ağardı fakat gönlü kocamadı.</i>
	-de (Bulunma hali) Yalın hal		Yalın hal
ağart-	<i>Bölmemizdiñ işin ağarttıq. ... şeñsekpen kiygen pravitelder de, jurtn ağartuw jumısına at salısqañ ğalımdar şıqtı.</i>	temizlemek, aydınlatmak	<i>Yeşil alanların, parkların, koruların klorofili kirli havayı süzer, temizler.</i>
	-n (Belirtme Hali)		-i (Belirtme Hali)
ağız-	<i>Söytkenşe bolgan joq, ak boz jorganı teñselte ağızıp... tağdır basındağı bar aqılın murnınan qan etip ağızdı. Keşegi saldardı suwğa ağızıp jibergen xan...</i>	dökmek, dökülmek, götürmek,	<i>İhtiyar karısı pırıl pırıl kalaylı maşrapa ile ona su dönecek.☐</i>
	-ğa (Yönelme Hali)		ile (Vasita Hali) Yalın Hal -a (Yönelme Hali)

ağıl-	<i>... mal aşuı - jan aşuı deytin qazaq Kenesariğa qaray ağıla túsken joq pa? ... biyleri batırları Nuranıñ Qaratuzınıñjan-jağınan ağıla bastadı.</i>	akmak, dökülmek	☞Eskiden Sakarya, bu köprünün altından akarmış. / ☞Bekliyorum. Bir gül döküldü vazoda - Bekliyorum. Ses yok ölgün piyanoda☞
	-nan (Ayrılma Hali)		-dan (Ayrılma Hali) Yalın Hal
adala-	<i>Aqırı jawdı adalap, jeñisti kördim.</i>	bitirmek	<i>Bu işi sonuna kadar bitirmek lazım.</i>
	-dı (Belirtme Hali)		-i (Belirtme Hali)
adalda-	<i>Eñ bolmasa asımızdı adalap işeyik.</i>	hakını vermek, karşılığını vermek	<i>BTS de madde başı olarak bulunmamakta.</i>
	-dı (Belirtme Hali)		
adas-	<i>El bolayıq degen jurtumdı adastıñ deseñ de ayt. Tentek Jänibek pen aqılınan adasa bastağan Kereydi at quyruğına baylap...</i>	şaşırmak, yanılmak, sapmak	<i>Bazen insanlar o kadar birbirlerine benziyor ki insan yanılıyor. / Amacından saptı.</i>
	-dı (Belirtme Hali) -nan (Ayrılma Hali)		-dan (Ayrılma Hali)
adımda-	<i>... ekisağattan beri aq ordanıñ işin adımday esrili-qarsılı kezip jür.</i>	adımlamak	☞Otele geldiğimiz zaman, kumandanı ölüler gibi sarı ve soluk, bel kayışı takılmış, hançeri belinde, tören esvabı ile salonu adımlarken bulduk
	-n (Belirtme Hali)		-de (Bulunma Hali) ile (Vasita Hali) -u (Belirtme Hali)
ajıra-	<i>... eki janar tüyilisip, bir-birinen ajıramay säl turdı da...</i>	bölünmek, parçalanmak	<i>Saçları biraz evvel taranmış gibi intizamlı, ortasından ikiye bölünmüş. / Mine'nin parçalanmış bedeni gözlerimin önüne geliyor.</i>
	-nen (Ayrılma Hali)		-e (Yönelme Hali)

ajirat-	<i>Kimniñ satuwşı, kimniñ aluwşı ekenin de ajuratuw q / Qaytken künde de Kümisten ajiratuw ädisin tabuw qajet...</i>	İki şeyi birbirinden ayırmak; kavga eden iki kişiyi ayırmak, iki şeyi birbirinden farklı olarak tanımak; çözümlenmek	<i>Karıyı kocasından ayırmak.</i>
	-n (Belirtme Hali) -ten (Ayrılma Hali)		-(y)ı (Belirtme hali) -dan (Ayrılma Hali)
ajıray-	<i>atası ajıraya karadı.</i>	kızgın gözle bakmak	<i>Büyük Türkçe Sözlükte madde başı olarak yer almamakta.</i>
	Durum ekli öge bulunmamakta.		
az-	<i>Er azbay, el azsa – aydın köldiñ suwalğanı.</i>	bozulmak; zayıflamak, yoldan çıkmak, sapıtmak	<i>Paşa, kendisini görenleri tanımayacak kadar zayıflamıştı.</i>
	Durum ekli öge bulunmamakta.		Durum ekli öge bulunmamakta.
azıp-toz-	<i>Joldağı kedey awıldardan azın-awlaq jârdem alıp, azıp-tozıp öz jerlerine jetti. / ...öziniñ azıp-tozıp bara jatqan şaruwasın jöndegisi kelgen. / kündiz tüngi at üstünde selkildewge şıday almay azıp-tozıp, küzdin qalın jañbırı bastalgan kezde ...</i>	zayıflamak, güçsüzleşmek, perişan olmak; eskimek, verimsizleşmek	<i>Paşa, kendisini görenleri tanımayacak kadar zayıflamıştı.</i>
	Durum ekli öge bulunmamakta.		Durum ekli öge bulunmamakta.
azay-	<i>Bar uğarı jeriniñ tarılıp, malınıñ azayıp bara jatganı. / Qıtay jagınan qawıp azaydı</i>	azalmak, eksilmek	<i>Mevsimler soğumuş, sular azalmış / Sancısı azaldı.</i>

TOBİDER

	<i>desen-aq osı otırğan töre, biyler... / ... jeke biylep-töstewdegi feodaldıq ıqpalın azaytqanı üşin, aq patşanı...</i>		
	-in (Belirtme Hali)		-sı (Belirtme Hali)
azapta-	<i>... basın qalay aluwdıñ jolın taba almay, anıs-awjayım azaptanuwda. / ... Kelesi küni onı asaw ayğırdıñ quyırığına baylap, azaptap oltirdi.</i>	işkence etmek, sıkıntı vermek	<i>Büyük Türkçe Sözlükte madde başı olarak bulunmamaktadır.</i>
azğır-	<i>Taşkenttiñ biyliğı qolında qalğan Taxir sultandı azğıradı:... / ... äkesine Arğınnıñ jer bermegenin kek tutup, özin azğırıp kelgen Erden...</i>	yoldan çıkarmak, caydırmak, aldatmak	<i>☞Ama bu münferit hayranlıklar aldatmamalı bizi.</i>
	-dı, -in (Belirtme Hali)		-i (Belirtme Hali)
azıqtan-	<i>Sawın malı öz adlına azıqtanıp tur.</i>	yemek yemek, beslenmek	<i>Adam o kadar çabuk yiyor ki hizmetçi ekmek yetiştiremiyor</i>
	Durum ekli öge bulunmamakta.		Durum ekli öge bulunmamakta.
azına-	<i>Qısı-jazı güwildep soğp turatın azınağan aşuwlı jeli de basıladı ... / O da azınatıp kele jatır...</i>	uğuldamak; gürllemek; kişnemek; sesli ağlamak; hızla akıp gitmek; birdenbire soğumak	<i>☞Varlığımı kaplayan, haşmetle uğuldayan - O büyük yeisim için kâinatı dar gördüm</i>
	Durum ekli öge bulunmamakta		Durum ekli öge bulunmamakta

azırqan-	<i>Qol jetken tabıstı azırqandı.</i>	azımsamak, küçümsemek	<i>Alay mı ediyorum, onu küçümsüyor diye her an tetikte.</i>
	-tı (Belirtme Hali)		-u (Belirtme Hali)
aybaqtat-	<i>Ol äripterdi aybaqtata jazdı.</i>	yazmak	<i>Büyük bir heyecan, bir haz içinde şu satırları yazıyorum.</i>
	-di (Belirtme Hali)		-ı (Belirtme Hali)
aybarlan-	<i>... ay säwlesine bölneip, burınğısınan da ulğayıp, aybarlana tüşkendey.</i>	heybetli görünmek, gazaplanmak	<i>Bu lafa bütün bütün gazaplanır</i>
	Durum ekli öge bulunmamakta.		-a (Yönelme Hali)
ayda-	<i>Ana jılı bizdiñ awıldın jılqısın aydap äketip edi. / ...qoyday bawızdap, qatın-qızın baylap-matap küñdikke aydadı. / Bükil Qaraötkeldi bir şıbıqpen aydağan Qoñırqulja öz basına tüşken awırtpalıqtan... / Abılay onıñ aldına öz jılqısınan aydap äkep...</i>	hayvan sürmek; araba sürmek; sürgüne göndermek; sürüklemek	<i>Hepimizi esir edip Malta'ya gönderecekleri ağızlarında dolaşıyordu.</i>
	-ın, -dı (Belirtme Hali) -ke (Yönelme Hali) -pen, -nan (Vasita Hali)		-a (Yönelme Hali)
aydalın-	<i>Bırağ onıñ da munday küyge tüşip özimenen Birge aydalınıp kele jatqanına tañ qalıp...</i>	sürülmek	<i>Bir süre sonra müdürle iki öğretmenin ayrı ayrı yerlere sürüldüklerini öğrendim</i>
	-menen (Vasita Hali)		-le (Vasita Hali) -e (Yönelme Hali)
aydından-	<i>Alda aydındanıp Aral teñizi jatır.</i>	(deniz,göl yüzeyi) parlamak	<i>Ayna parlıyor.</i>
	Durum ekli öge bulunmamakta.		Durum ekli öge bulunmamakta.

ayqala-	<i>Sawırın sıypap, ayqalap, Jalın taldap taraydı.</i>	sıvazlamak	<i>Kaşlarından süzülen yağmur damlalarını eliyle sıvazlayarak onlara baktı.</i>
	-ın (Belirtme Hali)		-(n)ı (Belirtme Hali)
ayqas-	<i>Jas xanmen kâri tarlan ayqasa ketedi. / Joq, biz tekke ayqaspağan ekenbiz. / Tek qalmaqtarmen ayqasqanımda oyımnan şıqpadı. / Eliniñ jat jawlarımnen san ayqastı. / Xan aqılı-qaramındağı eldi ayqastırmay ustawda ğoy.</i>	yapışmak, bir araya gelmek; savaşmak; güreşmek	<i>Geri geri giderek duvara yapıştı.</i>
	-ke (Yönelme Hali) -menen (vasıta Hali) -di (Belirtme hali)		-a (Yönelme Hali)
ayqulaqtan-	<i>Ol ayqulaqtanıp şığa keldi.</i>	böbürlenmek, büyüklenmek	<i>Millete, vatana bir faydam dokunuyor diye böbürlenirdi.²</i>
	Durum ekli öge bulunmamakta.		Durum ekli öge bulunmamakta.
ayqında-	<i>Onı aq buwra ayqındadı. / Osı qawıp is jüzinde ayqındala bastadıç</i>	açıklamak, açıklığa kavuşturmak	<i>²Ben siyasal tavrımı ağlayarak açıkladım.</i>
	-nı (Belirtme Hali) -de (Bulunma Hali)		-ı (Belirtme Hali)
aymala-	<i>Küzgi salqın jel sarğayıp ketken en dalanı aymalay süyip aqırın esedi. / qorğasınday eritip, öziniñ istiq quşağına aymalay qısıp, böten dünyeye ala jönelgen. / Eki betinen aymalap süyip, älden waqıtta barıp basın köterdi.</i>	sevgiyle kucaklamak	<i>Büyük Türkçe Sözlükte madde başı olarak bulunmamaktadır</i>

aynal-	<i>Nyannıñ maxabbattan esi awıp, bası aynaldı. / ... qalıñ oqırman qawımınıñ qolu jetenin iyilikke aynaldı. / Buyrıǵın orınday almaǵan qulı endi tiri küwäge aynalmas üşin, xannıñ ädeyi öltirgenin ekewi birdey... / Seni tapqan anañnan aynalıp keteyin. / ... uwaqtay payda bolǵan tüsi suwıq adam, sıp etip üydi aynala berip...</i>	başı dönmek; değişmek dönüşmek; duraklamak; sevmek, beğenmek	<i>Beş yılda her şey ne kadar çabuk değişmişti. / Ne kadınlar sevdim zaten yoktular / Böyle bir sevmek görülmemiştir</i>
	-ke, -ge (Yönelme Hali) -di (Belirtme Hali) -nan (Ayrılma Hali)		-da (Bulunma Hali) Yalın Hal
aynaldır-	<i>Men xan bolganda ol dozaqtı jumaqqa aynaldıram. / ... egini jayqalqan nuw dalanı qulazıǵan taqırǵa aynaldıradı.</i>	ters çevirmek; döndürmek, dönüştürmek, çevirmek; bir şeyle meşgul olmak; inandırmaya çalışmak; oyalamak	<i>Oǵlu başını arkaya döndürdü.</i>
	-tı (Belirtme Hali) -qa (Yönelme Hali)		-(n)ı (Belirtme Hali) -a (Yönelme Hali)
aynı-	<i>... jüzderi mayırılıp, ekewi de bul alıs-julıstan aynıp şıqtı.</i>	değişmek; caymak; kımızın tadı bozulmak	<i>Yonca düşündü, önce annesiyle alışverişe gitmek istedi, sonra bundan caydı</i>
	-tan (Ayrılma Hali)		-dan (Ayrılma Hali)
aynıma-	<i>Bilbirap aqqan istiq qan iyisinen jüregi aynımaytın, qatal başsısı bolmasa...</i>	birinin aynısı olmak, birisine benzemek; midesi bulanmak	<i>na göre işlemeyen, kurulmuş, bozulmuş bir saat hastalanmış bir insana benzerdi.</i>

TOBİDER

	-nen (Vasita Hali)		-a (Yönelme Hali)
ayt-	<i>Bolğan oqıyğanı aytpasa da tüsingen Kerey sultan, inisin qasına ertip... / ... şıbın ölümü qurlı körmeytin älgı bir kara qazaqqa ayılmaq ölim ükimi mıyınan şıqpay qoyğanına küldi. / Bunı babası Şıñğısxan öziniñ ataqtı Yasında jaqsı aytqan.</i>	Demek, söylemek	<i>Muşmulaya döngel de derler. /Bu konak için de yine senelerden beri aynı şeyi söylerim.</i>
	-nı (Belirtme Hali) -qa (Yönelme Hali) -da (Bulunma Hali)		Yalın Hal -i (Belirtme Hali)
ayıl-	<i>Aluwan-aluwan oylar, kesek –kesek uşqır sözder ayıldı. / As bitken küniñ ertenjine älgı jigitke ükim ayıladi. / Til uşında ayılmağan sır, köñilde şeşilmegen jumbaqtar kete bardı.</i>	Söylenmek, denmek; bahsedilmek	<i>Ben evin içinde zaten burusu tutulanlardan bahsedildiğine pek çok defalar müsadif olmuştum.</i>
	-ke (Yönelme Hali) -da (Bulunma Hali)		-dan (Ayrılma Hali)
aytı-	<i>.. asıp ketken, Aqjol biydin äkesi Qotan jıraw aytıadı. / ... talan-taraj bolıp ketüwleriniñ mümkün ekenin aytıtı. / Esengeldi men Sarjan Begderbekpen äzirge qoş aytısip diwan saraydan şığıp ...</i>	(saz şairleri) atışmak; tartışmak; vedalaşmak	<i>Usta da ben de tartışmak istemedik adamlar.</i>
	-pen (Vasita Hali)		-la (Vasita Hali)
ayıq-	<i>Ne ajal tabasıñ, ne öziñe-öziñ senbeytin awruwdan ayığasıñ. / Altınşaş eki jetiden keyin jaralarınan</i>	(güneş) görünmek; iyileşmek; ayılmak	<i>İyileşmek için en küçük bir gayret göstermiyorsun.</i>

	<i>ayıǵıp, töseginen basın köterdi.</i>		
	-dan, -nan (Ayrılma Hali)		Durum ekli öge bulunmamakta.
ayıpta-	<i>Meni Or qalasın saldırmaqanı” dep ayıptaydı.</i>	Suçlu bulmak, suçlamak	<i>Dikkatle yüzüne bakıyorum ama beni suçladığına ilişkin hiçbir belirti göremiyorum</i>
	-ni (Belirtme Hali)		-i (Belirtme Hali)
ayıptasın-	<i>Äyeldiñ aldında özin ayıptısınıp qaray almadı.</i>	Suçlu kabul etmek	<i>Büyük Türkçe Sözlükte madde başı olarak bulunmamaktadır.</i>
ayır-	<i>... qawip qana emes bayaǵı kâpir qızdan ayırtqan öşin aluwı da edi. / ... adamdı quday adastırardında eñ aldımen aqılınan ayıradı. / ...juldızdardıñ qay jerde turǵandarınan jer tusın ayıradı, joldı tabadı.</i>	Ayırmak, bölmek	<i>Elmayı dörde ayırmak./ Çocuklara pastadan biraz ayırdım / Karıyı kocasından ayırmak</i>
	-dan, -nan (Ayrılma hali) -ın (belirtme Hali)		-ı (Belirtme Hali) -a (Yönelme Hali) -dan (Ayrılma Hali)
aq-	<i>Qan suwday aqıtı./ Eki jaqtan qan köl-kösir aqıtı./ Köz yasın köl edip aǵızamın./ Toktar emes jayşılıqta serikterimen jarısqanday aǵıp keledi. / Tus-tustan sqanday aǵıp keledi.</i>	akmak	<i>Dam akıyor.</i>
	-tan (ayrılma hali)		Durum ekli öge bulunmamakta.
aqsa-	<i>Tek suwır inine ayaǵın suǵıp alıp, astındaǵı atı aqsap Ojar ğan keyin qaldı.</i>	aksamak	<i>Büyük Türkçe Sözlükte örnek cümle bulunmamaktadır.</i>

TOBİDER

	Yalın Hal		
aqtarıl-	<i>Ol Kenesariğa öziniñ oyun aqtarıla aytıp keldi. / ... işinen qurt-qumırsqa, baqaşayan, jılan-kesirtke aqtarıla tüsti...</i>	aktarılmak, dökülmek, boşalmak	☑Pek çok roman ve hikâye de sinemaya aktarılmıştır
	-ke (Yönelme Hali)		-a (Yönelme Hali)
aqıldas-	<i>Kenesarı osı oyun aqıldaspaq bolıp qaramağındağı batır, biyelerin şaqırğan. /Āli mağan Jänibek mirzamen de aqıldasuw kerek.</i>	danışmak, istişare etmek, konuşmak, görüşmek	☑Doktor, bugün size ben asıl başka mesele danışmak için geldim./ Komşunuzla görüşüyor musunuz? ☑
	-ın (Belirtme Hali) mağan (men zamirinin yönelme hali eki almış biçimi- yönelme hali) -men (Vasıta Hali)		-e (Yönelme Hali) Yalın Hal -la (Vasıta Hali)
al-	<i>Torğay boyına şıǵuwğa dayındalıp jatır degen xabar aladı. / Quday özi bergenin özi aladı. / ... Aqsuw, Qaratalözenderi basın Joñǵar Alatıwınan aladı da, Ayaköz Tarbağatay qoynawınan çıǵadı.</i>	almak	Sağ elinin çevik bir hareketiyle başındaki tülbendi çekip aldı.☑
	-in (Belirtme Hali) -nan (Vasıta Hali)		-la (Vasıta Hali) -i (Belirtme Hali)
alda-	<i>... qandarında “soldattardı körgen joqpız” dep bulardı aldaydı.</i>	kandırmak, aldatmak	☑Beni kendisiyle yalnız bırakmaya ve geceyi beraber geçirmeye kandırmak istiyor
	-dı (Belirtme Hali)		-i (Belirtme Hali) -e (Yönelme Hali)
aldır-	<i>Burındıq pen Sultan-Maxmutqa aldırmadı. / Birine-biri aldirtmaytının</i>	aldırmak, getirtmek	☑Söyledim, söyledim, bir urgan aldıramadım./ Ne yaptı yaptı, nişanlısını oraya aldırdı.

TOBİDER

	<i>sezgen qos batır maydanğa qayta şıqpadı.</i>		
	-qa,-(n)e (Yönelme Hali)		Yalın Hal -(n)ı (Belirtme Hali) -(y)a (Yönelme Hali)

Sonuç

Seçtiğimiz örnekleme göre *ağart-*, *ağız-*, *ağıl-*, *adala-*, *adas-*, *adımda-*, *ajirat-*, *az-*, *azıp toz-*, *azay-*, *azıqtan-*, *azma-*, *azırqan-*, *ayda-*, *aydalin-*, *aydından-*, *ayqala-*, *ayqas-*, *ayqulaqtan-*, *ayqında-*, *aynaldır-*, *aynı-*, *ayt-*, *aytı-*, *ayıpta-*, *ayır-*, *aqtarıl-*, *aqıldas-*, *al- aldı-*, *aldır-* olmak üzere otuz bir fiilin istemlerinin Türkiye Türkçesi karşılıklarıyla istem ortaklıkları bulunduğu görülmüştür.

abala-, *abırjı-*, *ajıra-*, *azapta-*, *aybarlan-*, *aynal-*, *aynıma-*, *ayıl-*, *ayıq-*, *aq-*, *aqsa-* olmak üzere toplam on bir fiilin Türkçe karşılıkları ile istem ortaklıkları bulunmamaktadır.

adalda-, *ajıra-*, *azapta-*, *aymala-* *ayıtasin-* fiillerinin Türkçe karşılıkları *Büyük Türkçe Sözlük*'te madde başı olarak yer almadığı için bu fiiller ile ilgili herhangi bir tespit bulunulmamıştır.

KAYNAKÇA

Abdi Golzar, H. (2015). *Türkçe Fiillerde İstem (Ettirgen Yapılar)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Ankara.

Arı Özdemir, T. (2012). *Gagauz Türkçesinde İstem*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı, Manisa.

Atacık, A. (2008). *Türkiye Türkçesinde İstem (Valenz)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.

Aydın Özkan, I. (2017a). *Evrensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem (Valenz)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Ankara.

Aydın Özkan, I. (2017b). "Türkçede İstemi Değiştiren Anlamsal Süreçler", *International Journal of Language Academy*, Volume5/4 August, 33-46.

Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.

Çetinkaya, C. (2012). *Kazak Türkçesinde Fiilin İstemi (Valenz)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Çiçekli, H. (2013). *Azerbaycan Türkçesinde Fiillerin İstemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı, Ordu.

Çimen, F. (2009). *Özbek Türkçesinde İstem (Valenz)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.

Doğan, N. (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Samsun.

Ergin, M. (1997). **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yayınları, İstanbul.

İmer, K.; Kocaman, A.; Özsoy, A. S. (2013). **Dilbilim Sözlüğü**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi

Kara, A. (2011). *Uzun Kervan Romanı (Dionis Tanasoğlu) Metin, Tercüme ve Gagavuz Türkçesinde Fiil İstemleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karaca, O. S. (2011). **Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri**, İstanbul: Kesit Yayınları.

Karahan, L. (1997). “Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine”, *Türk Dili*, 549: 209-213.

Koç, K.; Bayniyazov, A.; Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Rifat, M. (2013). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları: 1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*, İstanbul: YKY Yayınları: s. 70-80, 87-90.

Tamir, F. (2007), “Kazak Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. A. B. Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 429-480.

Büyük Türkçe Sözlük, http://www.Tdk.Gov.Tr/Index.Php?Option=Com_Bts&View=Bts, Ankara: TDK (Erişim tarihi:19.02.2015).

Uzunboy, H. (2008). *Türkmen Türkçesinde İstem (Valenz)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Edebiyatı Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul.

Vardar, B. (2007). **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Multilingual Yayınları.